

۱۲ مفهوم کلیدی

تاریخ ادبیات فارسی در قرن‌های هفتم،
هشتم و نهم

قرن هفتم - گسترش عرفان - سبک عراقی - غزل - مثنوی - سعدی - نجم دایه -
رشیدالدین فضل‌الله همدانی - المعجم - قرن هشتم - حافظ - جامی

اهداف کلی درس

انتظار می‌رود در پایان درس دانش‌آموزان بتوانند توانایی‌های زیر را به دست آورند:

- ❖ ویژگی‌های تاریخی و ادبی قرن‌های هفتم، هشتم و نهم را به درستی بشناسند.
- ❖ آثار ادبی به وجود آمده در این قرون را با نام پدیدآورندگان آنها و موضوعاتشان بیاموزند.
- ❖ تفاوت ویژگی‌های ادبی عصر عراقی و خراسانی را در آثار ادبی به درستی تشخیص دهند.

درس‌نامه

✓ قرن هفتم

- ۱- به وجود آمدن زمینه‌های تغییر سبک با روی کار آمدن حکومت‌های **غزنوی** و **سلجوقی** و تغییر مرکز ادبی و سیاسی از خراسان به عراق عجم
- ۲- فاصله گرفتن دو سبک «**بینابین**» و «**ذریابجانی**» از «سبک خراسانی» و پدید آمدن «سبک عراقی».
- سبک عراقی از **اوایل قرن هفتم تا اوایل قرن دهم** به مدت **۳۰۰ سال** سبک غالب ادب فارسی بود.

حوادث تاریخی و ادبی قرن هفتم

- ۱- حمله مغولان به ایران در اوایل قرن هفتم (۶۱۶ ه.ق) و آسیب‌رسانی عمده به نظام اقتصادی، کشاورزی و فرهنگی ایران
- ۲- ویران شدن کانون فرهنگی ایران (خراسان)
- ۳- از بین رفتن مدارس فراوانی که مهد علم و فرهنگ بودند.
- ۴- کشته شدن بزرگانی چون نجم‌الدین کبری و فریدالدین عطار نیشابوری
- ۵- کشته شدن کمال‌الدین اسماعیل، مداح جلال‌الدین خوارزمشاه، در اصفهان به دست مغولان
- ۶- تباهی و ویرانی بنیان فرهنگ و اخلاق
- ۷- پناه بردن دوستداران فرهنگ و اخلاق به تصوف برای کسب آرامش
(این افراد برای تسکین خود به ادبیاتی روی آوردند که بر عواطف انسانی، ترویج روحیه تسامح و تساهل، خدمت به خلق، آزادی و اعتقاد به بی‌ثباتی دنیا، تکیه داشت.)
- ۸- در اواخر دوره مغول، دستگاه آخرین خلیفه عباسی (المستعصم بالله) برچیده شد.
- ۹- زبان رسمی و رایج عربی و نگارش به آن از رواج افتاد.
- ۱۰- توجه به زبان فارسی (که زبان توده مردم بود) رونق بیشتری گرفت.

دلیل نامیدن سبک این دوره به عراقی

- ۱- منتقل شدن کانون‌های فرهنگی از خراسان به عراق عجم پس از حمله مغول
- ۲- وجود شاعران و نویسندگان بزرگ در این دوره که اغلب از شهرهای عراق عجم (اصفهان، همدان، ری، اراک کنونی و ...) بودند.

وضعیت زبان و ادب فارسی در قرن هفتم

با دوره‌های پیش از خود متفاوت شد و به نوعی دچار سستی و نابسامانی گردید.

عوامل مخرب و منفی

- بسیاری از دانشمندان و ادیبان کشته یا متواری شدند.
- از دربارهای ادب‌دوست و خاندان‌های فرهنگ‌پرور خبری نبود.

عوامل مثبت

- با انتقال قدرت از خراسان به مرکز ایران، زبان و ادب فارسی در ناحیه عراق عجم گسترش یافت.
- در حوزه‌های ری، فارس، همدان و اطراف آن‌ها آثار ارزشمندی پدید آمد و زمینه‌هایی برای تغییر سبک از خراسانی به عراقی ایجاد شد.
- قالب‌های جدیدی در شعر و نثر پدید آمد.

شعر در قرن هفتم

- ۱- شعر این عصر، نرم و دلنشین و برخوردار از معانی عمیق، انسانی و آسمانی شد و بیش‌تر شاعران از حاکمان روی برتافتند.
- ۲- قصیده، که پیش از این در خدمت ستایش فرمان‌روایان بود، کمرنگ شد.
- ۳- غزل، به عنوان زبان دل و عشق، گسترش یافت.
- ۴- مثنوی نیز برای ظهور عاطفه، اخلاق و عرفان میدان فراخی پدید آورد. (مانند مثنوی مولوی که حماسه‌ای عرفانی است).

جریان‌های نثر در قرن هفتم

- ۱- جریان ساده‌نویسی: مانند کتاب‌های، طبقات ناصری، مرصادالعباد
- ۲- جریان پیچیده‌نویسی: مانند کتاب‌های تاریخ و صاف، تاریخ جهانگشای جوینی

شاعران و نویسندگان قرن هفتم

مولوی

- از شاخص‌ترین شاعران عارف است.
- او در مثنوی معنوی و دیوان شمس بسیاری از معارف بشری و مسایل عرفانی را بیان کرده است.
- در دو محور اندیشه و احساس آثار جاودانه‌ای پدید آورد.

سعدی

- او را «فرمانروای ملک سخن» می‌نامند.
- سی و پنج سال از عمر خویش را گرد جهان گشت.
- گلستان را به نثر مسجع و بوستان را در قالب مثنوی پدید آورد؛ دو اثر ارزشمندی که به ما درس اخلاق و حکمت را می‌آموزد.
- در سرودن غزل‌های عاشقانه سرآمد شاعران است.
- در ادبیات تعلیمی، سخن‌گوی ضمیر خودآگاه ایرانی است.
- در بیشتر قالب‌های ادبی طبع آزمایی کرده است.

فخرالدین عراقی

- غزل‌های عرفانی زیبایی سروده است.
- در کتاب «لمعات» نیز، در قالب نثر و نظم، سیر و سلوک عارفانه را بیان کرده است.
- مثنوی «عشاق‌نامه» اش مشهور است. او در هر فصل این مثنوی به یکی از مباحث عرفانی پرداخته و سخن خود را با تمثیل و حکایت به پایان رسانده است.

نجم‌الدین رازی معروف به نجم‌دایه

- از منشیان و نویسندگان توانا و عارفان وارسته این دوره است.
- کتاب «مرصادالعباد من المبدأ الی المعاد» را در بیان سلوک دین و تربیت نفس انسانی نوشت.
- نثر کتاب گاهی ساده و گاه دارای سجع و موازنه است. علاوه بر این نویسنده در خلال موضوعات کتاب، احادیث، آیات و اشعاری از خود و شاعران دیگر نقل می‌کند.

عطاملک چوینی

- از نثرنویسان این دوره است.
- از نوجوانی به کارهای دیوانی پرداخت و در سفرهای متعددی حضور داشت. اطلاعات فراوانی درباره مغولان کسب کرد که موجب تألیف کتاب «تاریخ جهانگشا» شد.
- خاندان او از افراد بانفوذ حکومت مغولان بودند.
- مؤلف کتاب «تاریخ جهانگشا» است.
- نثر این کتاب مصنوع و دشوار است.
- موضوع این کتاب شرح ظهور چنگیز، احوال و فتوحات او، تاریخ خوارزمشاهیان، فتح قلعه‌های اسماعیلیه و حکومت جانشینان حسن صباح است.

فضل‌الله همدانی

- از چهره‌های سیاسی و علمی عصر در ایلخانان و وزیر مقتدر غازان خان و اولجایتیو بود.
- مهم‌ترین کتاب او «جامع‌التواریخ» نام دارد که به نثری عالمانه و پخته نوشته شده است.
- اقدام مهم فرهنگی او تأسیس ربع رشیدی در تبریز است.

شمس‌قیس رازی

- از نویسندگان زبردست این دوره است.
- نثر این کتاب ساده و عالمانه است.
- اثر معروف او «المعجم فی معاییر اشعار العجم» است.
- از نخستین و مهم‌ترین آثار در علم عروض، قافیه، بدیع و نقد شعر است.

وضعیت اجتماعی و ادبی قرن هشتم

۱- به دلیل بی‌اعتقادی برخی از ابلخانان و بی‌تعصبی برخی دیگر نسبت به مذاهب رایج فرصت ابراز عقیده مذاهب مختلف فراهم شد.

۲- قلمرو بالندگی زبان و فرهنگ فارسی پهنه وسیعی را در بر گرفت. (از شبه قاره هند تا آسیای صغیر)

۳- مناطقی مانند مرکز ایران، عراق عجم و به ویژه شهر شیراز در حکم مرکز ادبی این عصر به شمار می‌رفت.

۴- از بین رفتن دربارهای ادب‌دوست ایرانی تبار، از رونق افتادن قصیده‌سرایی را در پی داشت. زبان شعر جز در سروده‌های شاعران شاخص، مانند خواجه و حافظ، به سستی گرایید.

شاعران و نویسندگان قرن هشتم

خواجه کرمانی

- ◀ از غزل‌پردازان برجسته‌ای است که غزل‌های او بر حافظ تأثیر گذار بود؛ آنجا که سروده است:
- استاد سخن سعدی است نزد همه کس؛ اما / دارد سخن حافظ طرز غزل خواجه
- ◀ خواجه چند مثنوی به پیروی از پنج گنج نظامی سروده که نشان دهنده استادی او در شاعری است.
- ◀ این سبک غزل‌سرایی را حافظ با رندی و کمال به اوج تعالی و زیبایی رساند و در شعرش استادی او را ستایش کرده است.
- ◀ شعر او در مجموع کمال یافته و پخته است.

ابن یمین

- ◀ شاعر عصر سربداران و مردی دهقان پیشه بود.
- ◀ در شعر او بر قناعت‌پیشگی و بی‌اعتباری دنیا تأکید شده است.
- ◀ قدرت شاعری خود را در قطعات اخلاقی آشکار کرده است.

حافظ

- ◀ از شاعران سرآمد این قرن است.
- ◀ با تلفیق عشق و عرفان، غزل فارسی را به کمال رسانید.
- ◀ در غزل او فرهنگ گذشته ایران با همه کمال ایرانی - اسلامی خود رخ می‌نماید.
- ◀ لحن سخن حافظ گزنده، طنزآمیز و سرشار از خیرخواهی و اصلاح‌طلبی است.
- ◀ شعرش به قول خود او همه «بیت‌الغزل معرفت» است.

سلمان ساوجی

- ◀ در غزل توجه خاصی به سعدی و مولوی داشته است.
- ◀ قصایدی نیز در سبک عراقی سروده است.
- ◀ مثنوی «جمشید و خورشید» او به شیوه داستان‌های نظامی سروده شده است.

عبید زکاتی

- ◀ شاعری که ناملايمات اوضاع آشفته روزگار خود را بر نمی‌تافت و تزویر و ریاکاری حاکمان را در آثارش به تصویر می‌کشید.
- ◀ شاعر خوش ذوق و آگاهی است که نکته‌یابی و انتقادهای ظریف اجتماعی او معروف است.
- ◀ در منظومه موش و گربه ناهنجاری‌های اجتماعی را به‌خصوص در دو طبقه حاکمان و قاضیان به شیوه تمثیل بیان کرده است.
- ◀ او در نثر نیز طنزهای ماندگاری نوشته است.
- ◀ آثار منثور او: رساله دلگشا، اخلاق‌الاشراف، صدپند

حمدالله مستوفی

- ◀ از مورخان مشهور ایران در این عهد است.
- ◀ کتاب «تاریخ گزیده» او در برگیرنده تاریخ پیامبران، خلفای چهارگانه، خلفای بنی‌عباس و تاریخ ایران تا سال ۷۳۰ ه.ق. است.

✓ قرن نهم

اوضاع اجتماعی و ادبی قرن نهم

- ۱- بعد از مغول، حمله دیگری به ایران شد که بر اثر آن بنیة فرهنگی، ادبی و اجتماعی کشور یکسره نابود شد. این حمله به وسیله تیمور گورکانی صورت گرفت.
- (آنچه پس از حمله مغول سالم یا نیمه سالم مانده (مثل فارس) یا در زمان ایلخانان مغول مختصر تجدید حیاتی یافته بود، همه از میان رفت.)
- ۲- تیموریان تقریباً از نیمه قرن هشتم تا اوایل قرن دهم در ایران حکومت کردند.
- ۳- بازماندگان تیمور پس از مدتی در ایران متمدن شدند.
- ۴- مینیاتور، معماری، تذهیب و تاریخ‌نویسی به همان اسلوب ساده رواج یافت.
- ۵- ادبیات رونقی تازه گرفت و کسانی مانند جامی و دولت‌شاه کتاب‌های ارزشمندی نوشتند؛ هر چند این رونق بنیادی نبود و کتاب‌های تحقیقی، عمدتاً سطحی و ادبیات نیز تقلیدی بود.
- ۶- پس از مرگ تیمور، شاهرخ هرات را مرکز فرمانروایی خود قرار داد و از هنرمندان خوش‌نویس و نقاش و شاعر حمایت کرد.
- ۷- بایسنقر میرزا پسر او نیز هنرمند و هنردوست بود، در زمان او هنرمندان، قرآن کریم و شاهنامه فردوسی را به خط خوش نگاشتند و با تصاویری زیبا آراستند که از آثار ماندگار هنر اسلامی شد.

شاعران و نویسندگان قرن نهم

جامی

- ◀ در کتاب «فحاحات الانس»، شیوه تذکره‌الاولیای عطار را در بیان حقایق عرفانی و ذکر احوال عارفان به‌کاربرد.
- ◀ کتاب «بهارستان» را به سبک گلستان سعدی نوشت.
- ◀ مثنوی‌هایی به پیروی از نظامی سرود که یکی از آن‌ها تحفة الاحرار است.

شاه نعمت‌الله ولی

- ◀ در تصوف و طریقت مقامی بلند داشته است.
- ◀ وی سرسلسله صوفیان نعمت‌اللهی است.
- ◀ دیوان شعر او مضامین عرفانی دارد.

دولت‌شاه سمرقندی

- ◀ از نویسندگان قرن نهم است.
- ◀ «تذکره دولت‌شاه» را به تشویق امیرعلی شیرنوایی نوشته است.
- ◀ این کتاب شرح احوال بیش از صد تن از شاعران ایرانی از آغاز تا زمان مؤلف است.

جلال‌الدین دوانی

- ◀ از نویسندگان قرن نهم است.
- ◀ «اخلاق جلالی» از آثار اوست.
- ◀ موضوع این اثر اصول اخلاقی است.

ردیف	«سؤالات»
الف)	<p>درست یا نادرست بودن هر یک از گزاره‌های زیر را مشخص کنید.</p> <p>۱. در نمونه‌های ارزشمندی مثل بهارستان، حماسه‌ای عرفانی سروده شد که قهرمانش، انسان پاک‌نهاد و خداجویی است که به نبرد با هوای نفس می‌شتابد. (متن صفحه‌ی ۱۴ کتاب درسی)</p> <p>۲. شاعران و نویسندگان بزرگ سبک عراقی غالباً از شهرهای عراق عجم هستند. (متن صفحه‌ی ۱۳ کتاب درسی)</p> <p>۳. در غزل حافظ، فرهنگ گذشته ایران با همه کمال ایرانی-اسلامی خود رخ می‌نماید و شعرش به قول خود او «همه بیت‌الغزل معرفت» است. (متن صفحه‌ی ۱۷ کتاب درسی)</p> <p>۴. خواجه از قصیده‌پردازان برجسته سبک عراقی است. (متن صفحه‌ی ۱۶ کتاب درسی)</p> <p>۵. تیموریان تقریباً از نیمه دوم قرن هشتم تا اوایل قرن دهم در ایران حکومت کردند و ویرانگری‌های آن‌ها ادامه داشت. (متن صفحه‌ی ۱۸ کتاب درسی)</p>
ب)	<p>جاهای خالی زیر را با کلمات مناسب تکمیل کنید.</p> <p>۶. ... از اوایل قرن هفتم تا اوایل قرن دهم به مدت ۳۰۰ سال سبک غالب متون ادب فارسی بود. (متن صفحه‌ی ۱۲ کتاب درسی)</p> <p>۷. در عصر عراقی، ... که پیش از این در خدمت ستایش فرمان‌روایان بود، کم‌رنگ شد و ... به‌عنوان زبان دل و عشق گسترش یافت. (متن صفحه‌ی ۱۴ کتاب درسی)</p> <p>۸. سلمان ساوجی از شاعران دوره عراقی است که در غزل توجه خاصی به سعدی و مولوی داشته و ... نیز در سبک عراقی سروده است. (متن صفحه‌ی ۱۴ کتاب درسی)</p> <p>۹. ... ، مداح جلال‌الدین خوارزمشاه، به دست مغولان در اصفهان کشته شد. (متن صفحه‌ی ۱۳ کتاب درسی)</p> <p>۱۰. در شعر دوره عراقی ... که زبان دل و عشق بود، گسترش یافت، البته ... نیز میدان فراخی برای ظهور عاطفه، اخلاق و عرفان پدید آورد. (متن صفحه‌ی ۱۴ کتاب درسی)</p>
ب)	<p>به سؤالات زیر پاسخ کوتاه دهید.</p> <p>۱۱. چه کسی در سرودن غزل‌های عاشقانه سرآمد شاعران و نویسندگان فارسی‌زبان است؟ (متن صفحه‌ی ۱۵ کتاب درسی)</p> <p>۱۲. دیوان شعر شاه نعمت‌الله حاوی چه مضامینی است؟ (متن صفحه‌ی ۱۹ کتاب درسی)</p> <p>۱۳. کتاب «تذکره دولت‌شاه» به تشویق چه کسی نوشته شده است؟ (متن صفحه‌ی ۱۹ کتاب درسی)</p> <p>۱۴. شاعران و نویسندگان بزرگ سبک عراقی غالباً از چه مناطقی هستند؟ (متن صفحه‌ی ۱۳ کتاب درسی)</p> <p>۱۵. اقدام مهم فرهنگی خواجه رشیدالدین فضل‌الله چه بود؟ (متن صفحه‌ی ۱۶ کتاب درسی)</p> <p>۱۶. به چه دلیل در دوره عراقی فرصت ابراز عقیده مذاهب‌های مختلف فراهم شد؟ (متن صفحه‌ی ۱۶ کتاب درسی)</p> <p>۱۷. در شعر ابن‌یمین چه چیزی مورد تأکید قرار گرفته است؟ (متن صفحه‌ی ۱۷ کتاب درسی)</p> <p>۱۸. سلمان ساوجی در غزل به چه کسانی توجه داشته است؟ (متن صفحه‌ی ۱۷ کتاب درسی)</p>

«سؤالات»	ردیف
	ت)
<p>۱۹. در قرن‌های اولیهٔ هجری تا قرن ۶ چه عواملی زمینه‌های تغییر سبک را پدید آورد؟ (متن صفحه‌ی ۱۲ کتاب درسی)</p>	
<p>۲۰. حملهٔ مغولان به ایران باعث به‌وجود آمدن چه آسیب‌ها و ویرانی‌هایی شد؟ (متن صفحه‌ی ۱۲ و ۱۳ کتاب درسی)</p>	
<p>۲۱. علت پناه بردن دوستداران فرهنگ و اخلاق به تصوف در دورهٔ مغول و تیمور چیست؟ (متن صفحه‌ی ۱۳ کتاب درسی)</p>	
<p>۲۲. تکیهٔ ادبیاتی که دوستداران فرهنگ و اخلاق بدان روی آورند، بر روی چه مسائلی است؟ نام ببرید. (متن صفحه‌ی ۱۳ کتاب درسی)</p>	
<p>۲۳. در اثر چه اتفاقی نگارش به زبان عربی از رواج افتاد؟ توضیح دهید. (متن صفحه‌ی ۱۳ کتاب درسی)</p>	
<p>۲۴. دلیل نام‌گذاری سبک این دوره به «عراقی» چیست؟ (متن صفحه‌ی ۱۳ کتاب درسی)</p>	
<p>۲۵. چرا وضعیت زبان و ادبیات فارسی در دورهٔ عراقی رو به سستی و نابه‌سامانی نهاد؟ (متن صفحه‌ی ۱۳ کتاب درسی)</p>	
<p>۲۶. در کنار عوامل منفی و مخرب زبان فارسی در دورهٔ عراقی، عوامل مثبتی نیز بودند که موجب رونق زبان شدند، آن‌ها را نام ببرید. (متن صفحه‌ی ۱۴ کتاب درسی)</p>	
<p>۲۷. ویژگی‌های شعر و وضعیت قالب‌های شعر دورهٔ عراقی را توضیح دهید؟ (متن صفحه‌ی ۱۴ کتاب درسی)</p>	
<p>۲۸. به چه دلیل در عصر عراقی قصیده کم‌رنگ شد؟ (متن صفحه‌ی ۱۴ کتاب درسی)</p>	
<p>۲۹. نثر در دورهٔ عراقی به کدام جریان‌ها گرایش پیدا می‌کند؟ (متن صفحه‌ی ۱۴ کتاب درسی)</p>	
<p>۳۰. مولوی در مثنوی معنوی و دیوان شمس چه مسائلی را بیان کرده است؟ (متن صفحه‌ی ۱۴ کتاب درسی)</p>	
<p>۳۱. محتوای کتاب «عشاق‌نامه» و «لمعات» از فخرالدین عراقی را با هم مقایسه کنید. (متن صفحه‌ی ۱۵ کتاب درسی)</p>	
<p>۳۲. در کتاب «مرصادالعباد من المبدأ الی المعاد» اثر نجم‌دایه چه مسائلی بیان شده است؟ (متن صفحه‌ی ۱۵ کتاب درسی)</p>	
<p>۳۳. چه عواملی موجب تألیف کتاب تاریخ جهان‌گشا شد؟ (متن صفحه‌ی ۱۵ کتاب درسی)</p>	
<p>۳۴. در مورد کتاب «تاریخ جهان‌گشا» به سؤالات زیر پاسخ دهید. (متن صفحه‌ی ۱۵ کتاب درسی)</p>	
<p>الف) نویسندهٔ این کتاب کیست؟</p>	
<p>ب) نثر این کتاب چگونه است؟</p>	
<p>ج) موضوع این کتاب چیست؟</p>	

ردیف	«سوالات»
	۳۵. کتاب «المعجم فی معاییر اشعار العجم» از کیست؟ موضوع آن چیست؟ (متن صفحه‌ی ۱۶ کتاب درسی)
	۳۶. قلمرو بالندگی زبان و فرهنگ فارسی در قرن هشتم شامل چه مناطقی می‌شد؟ (متن صفحه‌ی ۱۶ کتاب درسی)
	۳۷. از بین رفتن دربارهای ادب‌دوست و ایرانی‌تبار در قرن هشتم چه پیامدهایی به همراه داشت؟ (متن صفحه‌ی ۱۶ کتاب درسی)
	۳۸. لحن و ویژگی‌های غزل حافظ را به طور کامل شرح دهید. (متن صفحه‌ی ۱۷ کتاب درسی)
	۳۹. عبید زاکانی در منظومهٔ موش و گربه چه موضوعی را بیان کرده است؟ (متن صفحه‌ی ۱۷ کتاب درسی)
	۴۰. کتاب «تاریخ گزیده» از کیست و حاوی چه موضوعاتی است؟ (متن صفحه‌ی ۱۷ کتاب درسی)
	۴۱. بعد از غارت‌ها و ویرانگری‌های مغول، ایران دستخوش چه حادثه‌ای شد؟ توضیح دهید. (متن صفحه‌ی ۱۸ کتاب درسی)
	۴۲. در دورهٔ تیموریان چه هنرهایی در ایران رواج یافت؟ در این دوره چه کتاب‌هایی نوشته شد؟ (متن صفحه‌ی ۱۸ کتاب درسی)
	۴۳. پس از مرگ تیمور چه کسی شهر هرات را مرکز فرمانروایی خود قرار داد؟ وی از چه کسانی حمایت کرد؟ (متن صفحه‌ی ۱۸ کتاب درسی)
	۴۴. از آثار ماندگار هنر اسلامی در دورهٔ بایسنقر میرزا دو مورد را نام ببرید؟ (متن صفحه‌ی ۱۸ کتاب درسی)
	۴۵. جامی هر یک از کتاب‌های زیر را به تقلید از کدام کتاب نوشته است؟ (متن صفحه‌ی ۱۸ کتاب درسی)
	الف) بهارستان
	ب) نفحات‌الانس
	۴۶. هر یک از کتاب‌های زیر متعلق به کدام نویسنده است؟ (ترکیبی)
	اخلاق جلالی: مثنوی تحفة‌الاحرار: مثنوی معنوی:
	تذکرهٔ دولت‌شاه: بوستان: بهارستان:
	منظومهٔ موش و گربه: گلستان: نفحات‌الانس:
	رسالهٔ دلگشا: تاریخ جهان‌گشا: اخلاق‌الاشراف:
	صد پند: مثنوی عشاق‌نامه: تاریخ گزیده:
	دیوان شمس: مرصاد‌العباد من المبدأ الی المعاد:
	جامع‌التواریخ: لمعات:

قرن هفتم

۴۷. کدام یک از گزینه‌های زیر زمینه‌های تغییر سبک را در متون فارسی به وجود آورد؟
 (متن صفحه‌ی ۱۲ کتاب درسی)
- ① روی کار آمدن حکومت‌های غزنوی و سلجوقی و تغییر مرکز ادبی و سیاسی از خراسان به عراق عجم
 - ② نزدیک شدن دو جریان شعری بینابین و آذربایجانی به سبک خراسانی
 - ③ تغییر کانون فرهنگ ایران به شیراز
 - ④ از بین رفتن مدارس فراوان که جایگاه علم و هنر بودند.
۴۸. همهٔ موارد زیر به جز ... از مواردی است که ادبیات ناشی از تصوف بر آن تکیه داشت.
 (متن صفحه‌ی ۱۳ کتاب درسی)
- ① عواطف انسانی
 - ② ترویج روحیهٔ تسامح و تساهل
 - ③ خدمت به خلق
 - ④ آزادی و بی‌ثباتی حکومت
۴۹. کدام یک از شخصیت‌های زیر در حملهٔ مغول کشته نشده است؟
 (متن صفحه‌ی ۱۲ و ۱۳ کتاب درسی)
- ① نجم‌الدین کبری
 - ② فریدالدین عطار
 - ③ جلال‌الدین خوارزمشاه
 - ④ کمال‌الدین اسماعیل
۵۰. کدام گزینه در خصوص زبان و ادب فارسی و شخصیت‌های آن در قرن هفتم درست نیست؟
 (متن صفحه‌ی ۱۴ کتاب درسی)
- ① عظام‌الملک جوینی از چهره‌های علمی و سیاسی این دوره است.
 - ② دربارهای ادب‌دوست و خاندان‌های فرهنگ‌پرور نابود شدند.
 - ③ زبان و ادبیات فارسی در ناحیهٔ عراق عجم گسترش یافت.
 - ④ قالب‌های جدیدی در شعر و نثر پدید نیامد.
۵۱. کدام اثر به نثر پیچیدهٔ قرن هفتم نوشته شده است؟
 (متن صفحه‌ی ۱۴ کتاب درسی)
- ① طبقات ناصری
 - ② لمعات
 - ③ تاریخ وصاف
 - ④ مرصادالعباد
۵۲. کدام شاعر نه تنها در ادبیات تعلیمی سخن‌گوی ضمیر خودآگاه ایرانی است در سرودن غزل‌های عاشقانه نیز سرآمد شاعران فارسی‌زبان است؟
 (متن صفحه‌ی ۱۵ کتاب درسی)
- ① جامی
 - ② عراقی
 - ③ سعدی
 - ④ نجم‌دایه
۵۳. کدام گزینه از موضوعات تاریخ جهانگشا نیست؟
 (متن صفحه‌ی ۱۵ کتاب درسی)
- ① شرح ظهور چنگیز
 - ② تاریخ سلجوقیان
 - ③ فتح قلعه‌های اسماعیلیه
 - ④ حکومت جانشینان حسن صباح
۵۴. موضوعات کامل کتاب «المعجم فی معاییر اشعار العجم» در کدام گزینه آمده است؟
 (متن صفحه‌ی ۱۶ کتاب درسی)
- ① علم بدیع، قافیه، نقد نثر
 - ② عروض و قافیه، نقد شعر
 - ③ معانی و بیان، بدیع، نقد نثر
 - ④ عروض، قافیه، بدیع، نقد شعر
۵۵. موضوع دقیق کتاب «مرصادالعباد من المبدأ الی المعاد» چیست؟
 (متن صفحه‌ی ۱۵ کتاب درسی)
- ① مسائل شورانگیز جدایی انسان از عالم معنا
 - ② ذکر حقایق عرفانی
 - ③ سلوک دین و تربیت نفس انسانی
 - ④ ترویج روحیهٔ تسامح و تساهل
۵۶. سبک عراقی در چه قرن‌هایی سبک غالب متون ادب فارسی بود؟
 (متن صفحه‌ی ۱۲ کتاب درسی)
- ① اواخر قرن هفتم تا اوایل قرن نهم
 - ② اوایل قرن هفتم تا اوایل قرن دهم
 - ③ نیمهٔ دوم قرن هشتم تا اوایل قرن دهم
 - ④ اواخر قرن هشتم تا قرن نهم
۵۷. کدام گزینه در خصوص قالب شعر در قرن هفتم صحیح است؟
 (متن صفحه‌ی ۱۴ کتاب درسی)
- ① قصیده کمرنگ شده و غزل گسترش یافت.
 - ② قصیده و غزل رونق یافت.
 - ③ مثنوی رواج یافت و غزل کمرنگ شد.
 - ④ قطعه‌سرایی هم‌پای قصیده رواج یافت.

۵۸. کدام گزینه از آثار منثور عبید نیست؟

(متن صفحه‌ی ۱۷ کتاب درسی)

- ① موش و گربه ② رساله‌ دلگشا ③ صد پند ④ اخلاق‌الاشرف

۵۹. کدام شاعر در غزل توجه خاصی به سعدی و مولوی داشته و قصایدی نیز در سبک عراقی سروده است؟

(متن صفحه‌ی ۱۷ کتاب درسی)

- ① عبید زاکانی ② حمدالله مستوفی ③ سلمان ساوجی ④ جامی

(متن صفحه‌ی ۱۶ و ۱۷ کتاب درسی)

۶۰. شاعر عصر سربداران قدرت شاعری خود را در ... اخلاقی آشکار کرده است.

- ① مثنوی‌های ② غزل‌های ③ قصاید ④ قطعات

(متن صفحه‌ی ۱۷ کتاب درسی)

۶۱. بیت زیر با نام کدام شاعر، کامل می‌شود؟

«شعر ... همه بیت‌الغزل معرفت است / آفرین بر نفس دلکش و نظم سخنش»

- ① سعدی ② حافظ ③ سلمان ④ خواجه

۶۲. دولت‌شاه سمرقندی به تشویق چه کسی تذکره خود را نوشت؟

(متن صفحه‌ی ۱۹ کتاب درسی)

- ① شاه نعمت‌الله ولی ② جلال‌الدین خوارزمشاه ③ جلال‌الدین دوانی ④ امیرعلی شیر نوایی

(متن صفحه‌ی ۱۸ کتاب درسی)

۶۳. کدام گزینه در خصوص «جامی» صحیح نیست؟

- ① بهارستان را به سبک بوستان سعدی نوشت.
② تحفة‌الاحرار را به پیروی از نظامی سرود.
③ در کتاب نفحات‌الانس شیوه تذکره‌الاولیا را پیش گرفت.
④ موضوع نفحات‌الانس بیان حقایق عرفانی و ذکر احوال عارفان است.

۶۴. کدام گزینه صحیح است؟

(ترکیبی)

- ① لمعات در قالب نظم و نثر است.
② موضوع تاریخ گزیده حمدالله مستوفی صرفاً تاریخ پیامبران است.
③ در قرن هشتم قلمرو بالندگی زبان فارسی تنها در شبه قاره هند بود.
④ عبید در منظومه موش و گربه ناهنجاری‌های اجتماعی را به‌خصوص در دو طبقه حاکمان و مردم به شیوه تمثیل بیان کرده است.

(ترکیبی)

۶۵. کدام گزینه صحیح نیست؟

- ① کتاب اخلاق جلالی از آثار منثور قرن نهم است.
② تذکره دولت‌شاه شرح احوال بیش از ۱۰۰۰ تن از شاعران ایرانی از آغاز تا زمان مؤلف است.
③ فضل‌الله همدانی، وزیر مقتدر غازان خان و اولجایتو بود.
④ شعر خواجه در مجموع، کمال یافته و پخته است.

پایه‌های آوایی

درخت دانش

با درخت دانش، گام به گام پیشرفت خود را ارزیابی کنید.

گام اول: میزان تسلط خود را با رنگ مشخص کنید.
آبی: مسلطم
سبز: نسبتاً مسلطم
زرد: مسلط نیستم.
گام‌های بعدی: اگر در گام اول به آن مبحث مسلط نیستید و دانش خود را در حد رنگ زرد ارزیابی کردید، در نوبت‌های بعدی مطالعه و تمرین، در صورتی که پیشرفت کردید می‌توانید خانه‌های سبز یا آبی را رنگ کنید.

آبی سبز زرد

درک پایه‌های آوایی شعر
۳۳ پرسش شناسنامه‌دار

پایه‌های آوایی

- مجموع تعداد پرسش‌ها: ۳۳
- ۲۰ پرسش‌های چهارگزینه‌ای شامل طراحی شده و مکمل و مرتبط با متن
- ۱۳ پرسش‌های تشریحی شامل پرسش‌های طراحی شده و ویژه‌ی مدارس
- ۶ مفهوم کلیدی
- ۱ موضوع

۶ مفهوم کلیدی

پایه‌های آوایی وزن - آهنگ - پایه - رکن - پایه‌های آوایی - خط عروضی

اهداف کلی درس

انتظار می‌رود در پایان درس دانش‌آموزان بتوانند توانایی‌های زیر را به دست آورند:

- ❖ اشعار را درست و صحیح بخواند.
- ❖ ابیات را با خط عروضی به‌طور صحیح بنویسد.
- ❖ پایه‌های آوایی ابیات را به‌درستی تفکیک کند.

درس‌نامه

✓ درک پایه‌های آوایی شعر

قطعاً همگی شما در محیط زندگی خود، به آواز کبوتر گوش فرا داده‌اید و گاه به هماهنگی و پی‌درپی بودن، آوازش اندیشیده‌اید و نوعی نظم را در نوای این پرنده، حس کرده‌اید. گاهی نیز در آرامش و سکوت صدای ضربان قلب خود را شنیده‌اید که به‌گونه‌ای منظم، پی‌درپی و موزون نواخته می‌شود. این نغمه موسیقی دل‌نشین و گوش‌نواز است. شنیدن شعر و آواز نیز همین حس زیبای شنیداری را در ما به‌وجود می‌آورد. شعر به سبب داشتن پایه‌ها و پاره‌های آوایی موزون، دارای آهنگ و ریتم است. برابری پایه‌ها در شعر، به‌گونه‌ای است که انسان از شنیدن شعر لذت می‌برد. آن هنگام که با شعر رویاروی می‌شویم باید بکوشیم که خود را در حال و هوای موسیقایی آن حس کنیم. (به عبارت دیگر، غرق در حس و حال شعر شویم تا آهنگ و وزن آن را (با همه زیر و بمی) سبک و سنگینی بار آوایی و موسیقایی شعر دریابیم. در خواندن نیز؛ به شیوه موسیقایی، شعر را می‌خوانیم.)

در این جا بخشی از یک غزل حافظ را با هم می‌خوانیم:

سرو چمان من چرا میل چمن نمی‌کند / همدم گل نمی‌شود، یاد سمن نمی‌کند
دی گله‌ای ز طره‌اش کردم و از سر فسوس / گفت که این سیاه کج، گوش به من نمی‌کند
تا دل هرزه‌گرد من رفت به چین زلف او / زان سفر دراز خود، عزم وطن نمی‌کند
چون ز نسیم می‌شود زلف بنفشه پرشکن / وه که دلم چه یاد از آن، عهدشکن نمی‌کند
اینک اولین بیت شعر بالا را با چینش جدید، بازخوانی می‌کنیم و به آهنگی که به هنگام خواندن آن احساس می‌شود، گوش می‌کنیم.
شعر را آن گونه که می‌خوانیم می‌نویسیم. (شکل تلفظی و شنیداری مد نظر است نه شکل نوشتاری واژگان)

سر و چما	ن من چرا	میل چمن	نمی‌کند
همدم گل	نمی‌شود	یاد سمن	نمی‌کند

شعر را در واقع با خط عروضی نوشتیم.

همان گونه که می بینید با خوانش درست شعر، به درک منظم، هماهنگ و یکنواختی که بعد از هر گروه از هجاها وجود دارد، پی می بریم. خانه‌ها با نظم و هماهنگی کنار هم قرار گرفته‌اند.

به هر یک از این خانه‌ها که برش آوایی به وجود آورده‌اند، «پایه» یا «رکن عروضی» می گویند.

پایه‌ها یا رکن‌ها همانند آجرهایی هستند که ساختمان شعر را می‌سازند. وزن شعر در واقع حاصل چینش هماهنگ و منظم این پایه‌های آوایی یا ارکان عروضی است. وزن (وزن عروضی)، پی‌درپی آمدن ضرب‌آهنگ و صداست که برای موزون نمودن نوای موسیقی کلام (شعر) به کار گرفته می‌شود.

پیش از آن که به مفروضه‌های دیگری بپردازیم یادآوری زیر توجه کنید:

۱- حروف ناخوانای واژگان در خط عروضی نوشته نمی‌شوند:

خواب AE خاب / خواهر AE خاهر

۲- هرگاه «ه» مصوت بود فقط نشانه / علامت مصوت برای آن نوشته می‌شود:

به AE ب / نه AE ن / نامه AE نام / خنده AE خند

۳- در یک واژه، حرفی که تشدید دارند، دو بار نوشته می‌شوند:

مدت AE مُدَّت / اول AE أوَّل

۴- «واو عطف» معمولاً بر روی صامت قبل از خود به صورت مصوت کوتاه نوشته می‌شود:

کار و بار AE کَا رُ بار / خوب و بد AE خُوبُ بَد

۵- «واو» بیان ضمه (صدای مصوت کوتاه) در خط عروضی نوشته نمی‌شود و به صورت مصوت کوتاه - بالای صامت پیش از خود قرار می‌گیرد:

خورشید AE خُرشید / خورد AE خُرد

۶- تتوین در واژگان تتوین‌دار به صورت «ن» ساکن نوشته می‌شود:

اتِّفَاقاً AE اتِّ تِ تِ فَا قَن / اصلاً AE اص لِن

نکاتی ضروری درباره خط عروضی / املاي عروضی

اکنون پس از یادآوری نکاتی درباره خط عروضی (املاي عروضی) واژگان، برای آشنایی با چگونگی شکل‌گیری پایه‌های آوایی و نظم و هماهنگی بین آن‌ها، نمونه‌های گوناگونی را با هم بررسی می‌کنیم:

۱ فدايَا! به فواری میزان از درج / که صورت نبندد دری دیگره (سعدی، بوستان)

خدا یا	بِ خاری	مَرا نَز	دَرَم
کِ صورت	نبندد	دَری دی	گَرَم

۲ هم قصه ناموده دانی / هم نامه نانوشته فوانی (نظامی، لیلی و مجنون)

هم قصه صبی	نا نِمو دِ	دانی
هم نامِ یِ	نانِ وِش تِ	خانی

۳) اطر کاری کنی مُزِدی ستانی / دو بیگاری یقین بی مُزِد مانی (ناصر خسرو)

اگر کا ری	کنی مُزِدی	ستانی
چَ بیگا ری	یقین بی مُز	ذمانی

۴) ز صورتِ یزستیدنت می هراسم / که تا زنده ای ره به معنی ندانی (سعدی)

زِ صو رت	یَزسْتی	دَنت می	هَرا سم
کِ تا زِن	دِ ای ره	بِه معنا	نَدانی

۵) نَفستین بار گفتش کز کجایی / بگفت از دار ملک آشنایی (نظامی، خسرو و شیرین)

نُفستین با	رگفتش کز	کجایی
بگفتز دا	رِ ملکِ آ	شنایی

۶) بنشینم و صبر پیش گیرم / دنباله کار فویش گیرم (سعدی، دیوان اشعار)

بنشینم	صَبْر پیش	گیرم
دنبالِ ی	کار خیش	گیرم

۷) مرا دردی است اندر دل اگر گویم زبان سوزد / و گر پنهان کنم ترسم که مغز استخوان سوزد (سعدی، غزلیات)

مرا دردی	ست اندر دل	اگر گو یم	زبان سوزد
وگر پنهان	کنم تر سم	کِه مغزِ اَس	تُخان سوزد

۸) بار غمت می کشم و ز همه عالم فوشم / گر نکند التفات یا نکند احترام (سعدی، غزلیات)

بار غمت	می کشم	وز همه عا	لم خُشم
گر نکند	التفات	یا نکند	احترام

با خواندن درست ابیات و جداسازی پایه‌ها (ارکان) در خواهیم یافت که بعد از هر پایه، یک درنگ وجود دارد و این درنگ‌های پایانی هر پایه، مرز پایه‌های آوایی را برای ما مشخص می‌کنند. به دنبال هم آمدن پایه‌های آوایی و درنگ‌هایی که در پایان هر پایه پدید می‌آید سبب ایجاد موسیقی و آهنگی در بیت‌ها می‌شود.

چگونگی جداسازی پایه‌ها و خوانش بیت‌ها، نوعی هماهنگی و نظم دیداری و شنیداری برای ما مشخص می‌کنند؛ این هماهنگی و نظم

سبب درک و تشخیص پایه‌های آوایی و التذاد ادبی از موسیقی شعر می‌شود.

ردیف	«سؤالات»																																								
الف)	<p>جاهای خالی زیر را با کلمات مناسب تکمیل کنید.</p> <p>۶۶. به هنگام رویارویی با شعر، باید بکوشیم خود را در فضای موسیقایی آن قرار دهیم تا ... و ... بار آوایی آن را درک کنیم. (متن صفحه‌ی ۲۱ و ۲۲ کتاب درسی)</p> <p>۶۷. به پایه‌ها و پاره‌های آوایی موزون شعر، در اصطلاح ... می‌گویند. (متن صفحه‌ی ۲۲ کتاب درسی)</p> <p>۶۸. به بخش‌هایی از شعر که برش آوایی ایجاد می‌کنند، ... یا ... می‌گویند. (متن صفحه‌ی ۲۲ کتاب درسی)</p>																																								
ب)	<p>به سؤالات زیر پاسخ کوتاه دهید.</p> <p>۶۹. وزن شعر حاصل چیست؟ (متن صفحه‌ی ۲۲ کتاب درسی)</p> <p>۷۰. از چه طریقی به نظم دیداری و شنیداری بیت‌ها پی می‌بریم؟ (متن صفحه‌ی ۲۴ کتاب درسی)</p>																																								
پ)	<p>به سؤالات زیر پاسخ کامل دهید.</p> <p>۷۱. هر یک از ابیات زیر را با خوانش درست براساس شکل آوایی آن‌ها بازنویسی کنید. (متن صفحه‌ی ۲۲ کتاب درسی)</p> <p>الف) به فلک می‌رسد از روی چو خورشید تو نور / قل هو الله احد چشم بد از روی تو دور ب) غلام همت آنم که زیر چرخ کبود / ز هر چه رنگ تعلق پذیرد آزاد است پ) هم قصه ناموده دانی / هم نامه نانوشته خوانی ت) می‌گند پُر فضای خانه ز عطر / گل سجاده‌ات به وقت نماز</p> <p>۷۲. با خوانش درست ابیات زیر، رمز پایه‌های آوایی آن را مشخص کنید و هر پایه را در خانه خود قرار دهید. (مشابه خودارزیابی (۲) صفحه‌ی ۲۵ کتاب درسی)</p> <p>الف) غافل مباش ار عاقلی دریاب اگر صاحب‌دلی / باشد که نتوان یافتن دیگر چنین ایام را</p> <table border="1" style="width: 100%; height: 40px; margin: 10px 0;"> <tr><td style="width: 25%;"></td><td style="width: 25%;"></td><td style="width: 25%;"></td><td style="width: 25%;"></td></tr> <tr><td style="width: 25%;"></td><td style="width: 25%;"></td><td style="width: 25%;"></td><td style="width: 25%;"></td></tr> </table> <p>ب) ملکا ذکر تو گویم که تو پاکی و خدایی / نروم جز به همان ره که توأم راه نمایی</p> <table border="1" style="width: 100%; height: 40px; margin: 10px 0;"> <tr><td style="width: 25%;"></td><td style="width: 25%;"></td><td style="width: 25%;"></td><td style="width: 25%;"></td></tr> <tr><td style="width: 25%;"></td><td style="width: 25%;"></td><td style="width: 25%;"></td><td style="width: 25%;"></td></tr> </table> <p>پ) به دنبال محمل چنان زار گریم / که از گریه‌ام ناقه در گل نشیند</p> <table border="1" style="width: 100%; height: 40px; margin: 10px 0;"> <tr><td style="width: 25%;"></td><td style="width: 25%;"></td><td style="width: 25%;"></td><td style="width: 25%;"></td></tr> <tr><td style="width: 25%;"></td><td style="width: 25%;"></td><td style="width: 25%;"></td><td style="width: 25%;"></td></tr> </table> <p>ت) همه کارم ز خودکامی به بدنامی کشید آخر / نهان کی ماند آن رازی کز او سازند محفل‌ها</p> <table border="1" style="width: 100%; height: 40px; margin: 10px 0;"> <tr><td style="width: 25%;"></td><td style="width: 25%;"></td><td style="width: 25%;"></td><td style="width: 25%;"></td></tr> <tr><td style="width: 25%;"></td><td style="width: 25%;"></td><td style="width: 25%;"></td><td style="width: 25%;"></td></tr> </table> <p>ث) هرکسی کاو دور ماند از اصل خویش / باز جوید روزگار وصل خویش</p> <table border="1" style="width: 100%; height: 40px; margin: 10px 0;"> <tr><td style="width: 25%;"></td><td style="width: 25%;"></td><td style="width: 25%;"></td><td style="width: 25%;"></td></tr> <tr><td style="width: 25%;"></td><td style="width: 25%;"></td><td style="width: 25%;"></td><td style="width: 25%;"></td></tr> </table>																																								

«سوالات»

ردیف

۷۳. با خوانش درست بیت‌ها، مرز پایه‌های آوایی آن‌ها را مشخص کنید، سپس خانه‌هایی به تعداد پایه‌ها طراحی نموده، آن‌ها را در خانه خود جای دهید.
(مشابه خودارزیابی (۲) صفحه ۲۵ کتاب درسی)

الف) آسمان در کشتی عمرم کند دایم دو کار / وقت شادی بادبانی گاه آندۀ لنگری

ب) مرده بدم زنده شدم گریه بدم خنده شدم / دولت عشق آمد و من دولت پاینده شدم

پ) بت خود را بشکن خوار و ذلیل / نامور شو به فتوت چو خلیل

ت) مسلمانان مرا وقتی دلی بود / که با وی گفتمی هر مشکلی بود

ث) حاصل عمرم سه سخن بیش نیست / خام بدم پخته شدم سوختم

۷۴. برای هر یک از واژه‌های زیر چهار واژه هم‌وزن (هم‌آوا) مثال بزنید به گونه‌ای که حرف پایانی آن‌ها متفاوت باشد.

(مشابه خودارزیابی (۱) صفحه ۲۴ کتاب درسی)

.....	الف) انتظار:
.....	ب) مسلمانی:
.....	پ) مشتعل:
.....	ت) خصومت:

۷۵. برای هر یک از واژگان زیر چهار کلمه هم‌وزن (هم‌آوا) مثال بزنید به گونه‌ای که حرف پایانی آن‌ها یک‌سان باشد.

(مشابه خودارزیابی (۱) صفحه ۲۴ کتاب درسی)

.....	الف) پیشانی:
.....	ب) کلیسا:
.....	پ) پیشگامی:
.....	ت) مستکبران:

۷۶. با توجه به مصراع‌های داده شده، برای جاهای خالی، پایه‌های آوایی مناسب را به دلخواه تولید کنید به گونه‌ای که با پایه‌های مصراع اول، تناسب آوایی داشته باشند.
(مشابه خودارزیابی (۱) صفحه ۲۴ کتاب درسی)
(الف) ما ز یاران چشم یاری داشتیم

ما ز یاران	چشم یاری	داشتیم
.....

(ب) به تو حاصلی ندارد غم روزگار گفتن

ب تو حاصلی	لی ندارد	غم روز	گار گفتن
.....

(پ) آمدمت که بنگرم باز نظر به خود کنم

آمدمت	ک بنگرم	باز نظر	ب خود کنم
.....

(ت) اگر کاری کنی مزدی ستانی

اگر کاری	کنی مزدی	ستانی
.....

۷۷. با توجه به آهنگ بیت‌های داده شده، با ذوق خود پایه‌های آوایی مناسب (غیر از واژه‌های بیت) تولید کنید و آن‌ها را در خانه‌های خالی جای دهید.
(مشابه خودارزیابی (۱) صفحه ۲۴ کتاب درسی)

(الف) ز اندازه بیرون تشنه‌ام ساقی بیار آن آب را / اول مرا سیراب کن وان‌گه بده اصحاب را

.....	رون تشنه‌ام	آن آب را
اول مرا	وان‌گه بده

(ب) هرکه با مس تشنه‌ام ترک مستوری کند / آبروی نیک‌نامان در خرابات آب جوست

هرکه با مس	ترک مس
آبروی	نیک‌نامان	آب جوست

(پ) ای بی‌خبر ز منزل و پیش آهنگ / دور از تو هم‌زهان تو صد فرسنگ

ای بی‌خبر	ل پیشاهنگ
.....	هم زهان

۷۸. برای هر یک از مصراع‌های زیر به سلیقه و ذوق خود یک مصراع هم‌وزن با کلمات مناسب بسازید یا بنویسید.
(مشابه خودارزیابی (۱) صفحه ۲۴ کتاب درسی)

(الف) خدا یا به خواری مران از درم
(ب) ماه را مانی ولیکن ماه را گفتار نیست
(پ) گو رَمقی بیش نماند از ضعیف
(ت) بنشینم و صبر پیش گیرم

۷۹. خوانش کدام مصراع درست نشان داده نشده است؟ (متن صفحه‌ی ۲۲ کتاب درسی)

- ① در آن حال پیش آدمم دوستی: دران حال پیش‌آدمم دوستی
② بنی آدم اعضای یک پیکرند: بنی آدم‌عضای یک پیکرند
③ به مرده نبردازد از حرص خویش: ب مرده نبردازد حرص خویش
④ بضاعت نیاوردم آلا امید: بضاعت نیاوردم لا امید

۸۰. در کدام گزینه خوانش درست بیت زیر نشان داده شده است؟ (متن صفحه‌ی ۲۲ کتاب درسی)

«پیر گفتا که چه عزت زین به / که نیم بر در تو بالین نه»

- ① پیر گفتا ک چه عزت زین به / ک نیم بر در تو بالین نه
② پیر گفتا ک چه عزت زین ب / ک نیم بر در تو بالین نه
③ پیر گفتا ک چه عزت زین به / ک نیم بر در تو بالین ن
④ پیر گفتا ک چه عزت زین به / ک نیم بر در تو بالین نه

۸۱. در خوانش کدام بیت، همزه حذف نمی‌شود؟ (متن صفحه‌ی ۲۲ کتاب درسی)

- ① خدایا به خواری مران از درم / که صورت نبندد دری دیگرم
② هر که تأمل نکند در جواب / بیشتر آید سخنش ناصواب
③ به آزار فرمان مده بر رمی / که باشد که افتد به فرماندهی
④ بر آورد مرد جهان دیده دست / چه گفت ای خداوند بالا و پست

۸۲. هر مصراع از بیت زیر دارای چند پایه آوایی است؟ (متن صفحه‌ی ۲۳ کتاب درسی)

«سعدی چو جورش می‌بری نزدیک او دیگر مرو / ای بی‌بصر من می‌روم او می‌کشد قلاب را»

- ① دو
② چهار
③ سه
④ شش

۸۳. بیت زیر از چند پایه آوایی تشکیل شده است؟ (متن صفحه‌ی ۲۳ کتاب درسی)

«کس به چشمم در نمی‌آید که گویم مثل اوست / خود به چشم عاشقان صورت نبدد مثل دوست»

- ① سه
② چهار
③ شش
④ هشت

۸۴. تعداد هجاهای تشکیل‌دهنده هر مصراع از بیت زیر در کدام گزینه آمده است؟ (ترکیبی)

«غلام آن سبک‌روحم که با من سر گران دارد / جوابش تلخ و پنداری شکر زیر زبان دارد»

- ① دوازده
② چهارده
③ پانزده
④ شانزده

۸۵. تعداد پایه‌های آوایی کدام گزینه با سایر گزینه‌ها متفاوت است؟ (متن صفحه‌ی ۲۳ کتاب درسی)

- ① ما ز بالایم و بالا می‌رویم
② ز نیرو بود مرد را راستی
③ خدایا به خواری مرانز درم
④ توانا بود هر که دانا بود

۸۶. در صورت تعیین مرز پایه‌های آوایی، سومین پایه آوایی (مصراع اول) بیت زیر کدام گزینه خواهد بود؟

«بیا تا گل برافشانیم و می در ساغر اندازیم / فلک را سقف بشکافیم و طرحی نو در اندازیم»

(مشابه خودرزیایی ۱ صفحه‌ی ۲۴ کتاب درسی)

- ① می در ساغر ② م می درسا ③ برافشانیم ④ و می درسا

۸۷. تعداد پایه‌های آوایی همه ابیات به جز بیت گزینۀ ... یکسان است.

(متن صفحه‌ی ۲۳ کتاب درسی)

- ① به دنبال محمل چنان زار گریم / که از گریه‌ام ناچه در گل نشیند
② درد عشق از هر که می‌پرسم جوابم می‌دهد / از که می‌پرسی که من خود عاجزم در کار خویش
③ ز دستم بر نمی‌خیزد که یک دم بی تو بنشینم / به جز رویت نمی‌خواهم که روی هیچ‌کس بینم
④ هر کسی کاو دور ماند از اصل خویش / باز جوید روزگار وصل خویش

۸۸. تعداد هجاهای هر پایه آوایی در کدام گزینه متفاوت است؟

(متن صفحه‌ی ۲۳ کتاب درسی)

- ① به چشم من اندر تو چون توتیایی
② دلا تا کی پزی سودا درون گنبد خضرا
③ صفا ده دیده خود را که تا دیدار جان بینی
④ چو عمرت رفت بر غفلت بدین باقی تلافی کن

۸۹. تعداد پایه‌های آوایی کدام بیت از سایر ابیات بیشتر است؟

(متن صفحه‌ی ۲۳ کتاب درسی)

- ① نکوهش مکن چرخ نیلوفری را / برون کن ز سر باد و خیره‌سری را
② عشق‌هایی کز پی رنگی بود / عشق نبود عاقبت ننگی بود
③ دلم پر شعله‌گردان سینه پر دود / زبانم کن به گفتن آتش‌آلود
④ مسلمانان مرا وقتی دلی بود / که با او گفتمی گر مشکلی بود

۹۰. هر پایه آوایی در همه ابیات به جز بیت گزینۀ ... از سه هجا تشکیل شده است.

(ترکیبی)

- ① خرابم کن ای جان که از شهر ویران / خراجی نجوید نه دیوان نه سلطان
② دلا تا کی چنین در قید آن زلف دو تا باشم / اسیر دام محنت بسته بردام بلا باشم
③ غمش در نهان‌خانه دل نشیند / به نازی که لیلی به محمل نشیند
④ همی داد گویی دل من گویی / که باشد مرا از تو روزی جدایی

۹۱. هر پایه آوایی در همه ابیات به جز بیت گزینۀ ... از چهار هجا تشکیل شده است.

(ترکیبی)

- ① در هوس بال و پرش بی پر و پرکنده شدم
② باران اشکم می‌دود و ز ابرم آتش می‌جهد
③ نظر آوردم و بردم که وجودی به تو ماند
④ به گنج و به مال و به لشکر توانگر

۹۲. برای مرزبندی پایه‌های آوایی بیت کدام گزینه به خانه‌های بیشتری نیاز داریم؟ (مشابه خودارزیابی ۲ صفحه‌ی ۲۵ کتاب درسی)

① به صورتگری دست بردی زمانی / چو در بتگری گوی بردی ز آزر

② ما برون را ننگریم و قال را / ما درون را بنگریم و حال را

③ بگفتا رو صبوری کن در این درد / بگفت از جان صبوری چون توان کرد

④ باغ سخا را چو فلک تازه کرد / مرغ سخن را فلک آوازه کرد

۹۳. کدام گزینه از نظر آهنگ با پایه‌های آوایی بیت زیر متناسب نیست؟ (مشابه خودارزیابی ۲ صفحه‌ی ۲۵ کتاب درسی)

«از عارف رومی شنو گر حرف صائب نشنوی / حیلت رها کن عاشقا دیوانه شو دیوانه شو»

① شادی‌کنان ② ماه من را ③ از ما مگو ④ با من نشین

۹۴. کدام گزینه با پایه‌های آوایی بیت زیر متناسب است؟ (مشابه خودارزیابی ۳ صفحه‌ی ۲۵ کتاب درسی)

«جان مرا مست کنی مست چو بر من گذری / عقل مرا پست کنی زلف چو در هم شکنی»

① راه او را ② جلوه‌کنان ③ من را نگر ④ ای بی‌وفا

۹۵. کدام گزینه با آخرین پایه آوایی بیت زیر از نظر آهنگ متناسب نیست؟ (مشابه خودارزیابی ۳ صفحه‌ی ۲۵ کتاب درسی)

«آن که گر بر اسب فکرت جاودان جولان کنی / از نخستین آستان حضرتش در نگذری»

① کاروان ② گفته شد ③ عاشقم ④ تاکستان

۹۶. در کدام گزینه تعداد هجاهای آخرین پایه آوایی نسبت به سایر پایه‌ها کم‌تر است؟ (مشابه خودارزیابی ۳ صفحه‌ی ۲۵ کتاب درسی)

① مدامم مست می‌دارد نسیم جعد گیسویت

② کام جان پر شکر از شعر چو قند تو بود

③ کسی در منزل جانان چرا تشویش جان دارد

④ به گفتار فرخنده دل‌ها ربایی

۹۷. در کدام گزینه هجاهای تشکیل‌دهنده همه پایه‌های آوایی برابر نیست؟ (مشابه خودارزیابی ۳ صفحه‌ی ۲۵ کتاب درسی)

① چه نیکوخصالی چه نیکوفعالی / چه پاکیزه‌طبعی چه پاکیزه‌ربایی

② ای مسلمانان فغان زان نرگس جادو فریب / کاو به یک ره برد از من صبر و آرام و شکیب

③ قطره تویی بحر تویی لطف تویی قهر تویی / قند تویی زهر تویی بیش میازار مرا

④ یک چند در خواب گران بردی به سر چون غافلان / چندی دگر در عاشقی افسانه شو افسانه شو

۹۸. کدام گزینه از نظر پایه‌های آوایی با بیت زیر یکسان است؟ (ترکیبی)

«چو عشقش برآرد سر از بی‌قراری / تو را کی گذارد که سر را بخاری»

① خرد چشم جان است چون بنگری / تو بی چشم روشن جهان نسپری

② مرا گه‌گه به دردی یاد می‌کن / که دردت مرهم جان می‌نماید

③ مرنجان دلم را که این مرغ وحشی / ز بامی که برخاست مشکل نشیند

④ گرت خونابه گردد دل ز دست دوستان سعدی / نه شرط دوستی باشد که از دل بر دهان آید

با درخت دانش، گام به گام پیشرفت خود را ارزیابی کنید.

گام اول: میزان تسلط خود را با رنگ مشخص کنید.
آبی: مسلطم
سبز: نسبتاً مسلطم
زرد: مسلط نیستم.
گام‌های بعدی: اگر در گام اول به آن مبحث مسلط نیستید و دانش خود را در حد رنگ زرد ارزیابی کردید، در نوبت‌های بعدی مطالعه و تمرین، در صورتی که پیشرفت کردید می‌توانید خانه‌های سبز یا آبی را رنگ کنید.

